

Colecția Educarea Persoanelor cu Dizabilități Multiple

Dezvoltarea abilităților de comunicare la copiii cu surdocecitate

Andrea Hathazi

Vol. 2

Presa Universitară Clujeană

ANDREA HATHAZI

**DEZVOLTAREA ABILITĂȚILOR DE COMUNICARE
LA COPIII CU SURDOCECITATE**

VOLUMUL II

**COLECȚIA EDUCAREA PERSOANELOR
CU DIZABILITĂȚI MULTIPLE**

ANDREA HATHAZI

**DEZVOLTAREA ABILITĂȚILOR
DE COMUNICARE
LA COPIII CU SURDOCECITATE
VOLUMUL II**

**COLECȚIA EDUCAREA PERSOANELOR
CU DIZABILITĂȚI MULTIPLE**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2014

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Vasile Preda

Conf. univ. dr. Ioan Moldovan

ISBN 978-973-595-443-7

Vol. 2. - 2014 - ISBN 978-973-595-761-2

© 2014 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr.51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuprins

Introducere	9
Capitolul I. Delimitări conceptuale. Surdocecitatea	15
1. Definirea surdocecității.....	15
2. Tipologia surdocecității	17
3. Implicațiile surdocecității	19
3.1. Implicațiile medicale.....	19
3.2. Implicații pragmatice	19
3.3. Implicații educaționale	19
3.4. Implicații pentru serviciile de specialitate	20
4. Caracteristicile persoanelor cu surdocecitate	21
5. Etiologia surdocecității	22
6. Descrierea principalelor sindroame.....	23
6.1. Sindromul Charge	23
6.2. Sindromul Rubeolic congenital	24
6.3. Sindromul Usher	25
6.4. Sindromul Laurence Moon Bardet Biedl	26
7. Taxonomia surdocecității	27
Capitolul II. Evaluarea procesului de comunicare	
la copiii cu surdocecitate	29
1. Tipuri de evaluare	30
1.1. Evaluarea psihometrică.....	30
1.2. Evaluarea nivelurilor de dezvoltare	31
1.3. Evaluarea funcțională/ ecologică	32
2. Aspecte vizate prin evaluare.....	32

3. Planul de evaluare	36
4. Principiile evaluării copilului cu surdocecitate	36
5. Evaluarea individualizată	38
6. Scopul procesului de evaluare	38
7. Observația	39
8. Abordări utilizate în evaluarea comunicării	40
8.1. Abordarea cognitivă	40
8.2. Abordarea sociolingvistică	40
8.3. Abordarea pragmatică	40
9. Instrumente de evaluare ale deprinderilor de comunicare	41
9.1. Evaluarea comunicării afective	41
9.2. Să evaluăm împreună comunicarea	44
9.3. Scala de dezvoltare Callier- Azusa	45
9.4. Inventarul comunicării pre-verbale	45
9.5. Evaluarea comunicării timpurii	46
9.6. Profilul Pragmatic Manchester	47
10. Evaluarea formelor de receptivitate și expresivitate ale comunicării	48
10.1. Comunicarea receptivă	48
10.2. Comunicarea expresivă	49
 Capitolul III. Dezvoltarea comunicării la copii cu surdocecitate.....	53
1. Definirea procesului de comunicare	53
2. Principii și recomandări în dezvoltarea programelor de intervenție...	54
3. Competența de comunicare	54
4. Conceptul de comunicare funcțională	55
5. Utilizarea abordării naturale în dezvoltarea comunicării	59
6. Funcțiile comunicării	60
7. Comunicarea pre-simbolică	62
8. Intervenția centrată pe trei nivele	64
9. Teorii și modele lingvistice ale comunicării	65
9.1. Teoria structuralistă a lui Ferdinand de Saussure	66
9.2. „Modelul semnului” elaborat de Ch. S. Peirce.....	67

9.3. Școala referențială în lingvistică.	
Modelul lui Ogden și Richards.....	67
9.4. Modelul lui Jakobson.....	68
10. Dezvoltarea înțelegerii simbolice	72
10.1. Apariția simbolurilor	73
10.2. Dezvoltarea comunicării simbolice	
prin utilizarea calendarelor	74
10.3. Simbolurile tactile.....	74
10.4. Obiectele de referință.....	76
10.5. Sistemele calendar	78
10.5.1. Calendare de anticipare	81
10.5.2. Calendare zilnice	82
11. Abordarea lui Van Dijk	83
12. Sistemele simbol.....	86
12.1. Comunicarea prin imagini	86
12.2. Sistemul de simboluri Bliss	88
12.3. Cartea de comunicare	88
13. Strategiile de comunicare simbolică	89
14. Modalități și sisteme de comunicare utilizate	
de către copiii cu surdocecitate	90
15. Alegerea sistemului de comunicare adecvat fiecărui copil	96
16. Caracteristicile partenerului de comunicare.....	97
17. Paradigma comunicării totale.....	97
Capitolul IV. Prezentarea studiilor de caz	99
1.Studiul de caz nr.1	99
2. Studiul de caz nr.2.....	123
3. Studiul de caz nr.3.....	136
4. Studiul de caz nr.4.....	150
5. Studiul de caz nr.5.....	166
Bibliografie	179

Introducere

Fiecare persoană, indiferent de tipul sau severitatea dizabilităților pe care le prezintă, au dreptul să influențeze, prin comunicare, condițiile propriei existențe. Dincolo de acest drept general, un număr de drepturi specifice ale comunicării ar trebui asigurate în interacțiunile zilnice și intervențiile cu persoanele cu surdocecitate. Aceste drepturi de bază sunt:

1. Dreptul de a solicita obiectele, acțiunile, evenimentele și persoanele dorite și de a exprima preferințele și emoțiile personale.
2. Dreptul de a avea acces la oportunități și alternative.
3. Dreptul de a refuza obiecte, acțiuni, evenimente și persoane, inclusiv dreptul de a declina și refuza toate opțiunile preferate.
4. Dreptul de a cere și de a primi atenție din partea adultului și de a interacționa cu acesta.
5. Dreptul de a cere feed-back sau informație despre o stare, un obiect, o persoană sau un eveniment care prezintă interes.
6. Dreptul la programe de intervenție pentru a facilita persoanelor cu dizabilități severe de a comunica prin orice modalitate mesaje și intențiile.
7. Dreptul la acte de comunicare care sunt recunoscute și la care se răspunde, chiar dacă intenția nu este recunoscută de către receptor.
8. Dreptul de a avea acces la echipament și aparatură augmentativă și alternativă.
9. Dreptul la contexte de mediu, interacțiuni și oportunități care încurajează participarea persoanelor cu dizabilități să inițieze și să mențină conversații cu alte persoane.

10. Dreptul de a fi informat despre persoane, obiecte și evenimente în mediul apropiat.
11. Dreptul de a avea acces la o comunicare într-o manieră care recunoaște și admite demnitatea persoanei, inclusiv dreptul de a implicat în schimburi de mesaje de comunicare între indivizi care se află în prezența persoanei.
12. Dreptul de a avea acces la o comunicare semnificativă, inteligibilă, adecvată cultural și lingvistic. (National Joint Committee for the Communicative Needs of persons with severe disabilities, USA, 1992)

În acest sens, comunicarea se constituie o prioritate în ceea ce privește evaluarea și intervenția psihopedagogică, realizarea unui profil de comunicare pentru fiecare copil cu surdocecitate, selectarea modalității adecvate și a sistemului de comunicare ce se pliază cel mai bine pe nevoile reale ale copilului, dezvoltarea și îmbogățirea mijloacelor de comunicare, extinderea numărului de parteneri de comunicare cu care copilul se poate angaja în și menține conversații verbale sau tactile.

Copiii cu surdocecitate achiziționează și dezvoltă abilități de comunicare în mod diferențiat și individualizat, în funcție de particularitățile senzoriale, cognitive, motorii, dar și a deficiențelor asociate pe care le prezintă, precum și de specificitatea și complexitatea intervenției și a calității experiențelor de comunicare și de învățare de care beneficiază. Dezvoltarea comunicării reprezintă o provocare pentru părinți și intervenienți, fiind necesară cunoașterea temeinică și înțelegerea funcționalității copilului sub aspectul abilităților și potențialităților pe care le deține și pe care le poate pune în acțiune în acest scop. Se recomandă o planificare și monitorizare a achiziției și utilizării active de către copil a modalităților și sistemelor în comunicarea receptivă și expresivă, putând exista o diferență semnificativă la nivel de dezvoltare între cele două forme. Lipsa cunoașterii modului privind particularitățile procesului de comunicare la copiii cu surdocecitate și a strategiilor specifice care trebuie implementate pot duce la erori în intervenție realizate de către părinți, dar și cadre didactice, precum și la așteptări nerealiste privind abilitățile și performanțele copilului.

Un prim aspect important constă în încurajarea oricărei inițiative de comunicare realizată de către copil, oferind întăriri pozitive și confirmări ale încercărilor de comunicare astfel încât să se dezvolte motivația și înțelegerea modalității de realizare a dialogului dintre partenerii de comunicare. Dezvoltarea relației de încredere și siguranță între copil și adult constituie punctul de plecare în procesul de intervenție, copilul conștientizând faptul că adultul este prezent și răspunde la încercările sale de comunicare.

Comunicarea este esențială pentru stabilirea și menținerea interacțiunilor, lipsa abilităților de comunicare determinând o și mai mare izolare a copilului. Copilul va înțelege schimbul care trebuie să se realizeze, acea relație de „eu - tu” care permite modificarea informațională, atitudinală, comportamentală și afectivă a celor implicați în procesul de comunicare. Copilul va învăța faptul că persoanele din jur comunică cu un anumit scop mesaje care sunt pline de semnificații, și începe să înțeleagă mesajele acestora înainte de a utiliza comunicarea în mod expresiv, copilul învățând să comunice dacă i se oferă un model și dacă este încurajat să facă acest lucru. Comunicarea este un act social și comportamental ce implică mai multe scopuri și finalități. Intenția, scopul și interpretarea reprezintă parametri esențiali.

Cea mai eficientă abordare în procesul dezvoltării comunicării la copiii cu surdocecitate este comunicarea totală care permite utilizarea oricărui sistem de comunicare sau combinație a două sau mai multe sisteme de comunicare pentru transmiterea și receptarea mesajului, în funcție de caracteristicile senzoriale, context, particularitățile mediului și persoanele care participă. Comunicarea este un proces care se modelează în jurul copilului. Nu se forțează niciodată utilizarea unui anumit tip de comunicare. Asocierea și construirea pe ceea ce copilul deține ca deprinderi funcționale asigură succesul în dezvoltarea comunicării. Chiar dacă copilul prezintă abilități lingvistice, acestea uneori se realizează deficitar, fiind necesare sisteme de comunicare ce vor întări mesajele transmise și vor consolida aceste abilități.

Modul în care copilul comunică nu reprezintă singurul aspect provocator în elaborarea planului de dezvoltare a comunicării. Stabilirea modali-

tății de evaluare pentru a identifica nivelul de dezvoltare, identificarea conținutului comunicării, stabilirea partenerilor de comunicare, modalitățile de realizare a transferului de la o etapă de dezvoltare la alta, modalitățile de adaptare ale sistemelor de comunicare în funcție de potențialitățile fiecărui copil reprezintă aspecte care trebuie abordate. Succesul în comunicare asigură accesul copilului la lumea care îl înconjoară, dezvăluind semnificații și relații care permit integrarea acestuia în familie și comunitate.

Procesul de comunicare trebuie să fie abordat în funcție de aspectele legate de formă, funcție, conținut, prezența și caracteristicile partenerului de comunicare și structurarea mediului de învățare și comunicare.

Evaluarea corectă și detaliată a abilităților de comunicare trebuie să determine identificarea tehnicilor practice de intervenție dar și ale strategiilor de intervenție care determină dezvoltarea comunicării. Evaluarea funcțională identifică și particularitățile de comunicare ale mediului social, precum și deprinderile individuale dar și dificultățile care pot apărea în desfășurarea procesului de comunicare. Evaluarea este individuală și contextualizată în cadrul activităților semnificative, ale rutinelor, în mediul natural identificând formele și funcțiile comunicării necesare interacțiunilor variate. Procesul de evaluare trebuie să fie unul continuu, cumulativ și dinamic. Evaluarea comunicării prin utilizarea scalelor de dezvoltare va stabili care este nivelul de dezvoltare al comunicării, dacă copilul cu surdocecitate și-a însușit abilitățile de comunicare simbolică sau se află în etapa comunicării pre- simbol. Un copil cu surdocecitate nu va ajunge niciodată de la nivelul de utilizare a gesturilor la nivelul limbajului abstract și formal. Doar prin implementarea strategiilor generale și a tehnicilor specifice se va realiza trecerea de la o etapă la alta în vederea dezvoltării comunicării la copiii cu surdocecitate. Tehnicile includ întărirea inițiativelor și încercărilor de comunicare ale copilului prin receptivitate și oferire de feed-back, crearea oportunităților, elaborarea rutinelor, crearea unui mediu securizant și responsiv, adaptarea și dezvoltarea repertoriului de comportamente, simboluri, semne, cuvinte utilizate, resurse complexe și individualizate conform nevoilor fiecărui copil. Strategiile generale se referă la utilizarea interacțiunii sociale în învățare, formarea în acest proces a deprinderilor cognitive alături de cele de

comunicare, utilizarea rutinelor și activităților funcționale, recunoașterea și utilizarea comunicării receptive pentru învățarea comunicării expresive, individualizarea procesului și manipularea mediului.

Copiii cu surdocecitate care nu prezintă o modalitate dezvoltată și formală de a exprima ceea ce doresc celor din jur vor utiliza adeseori comportamente ca forme ale comunicării expresive. Plânsul, legănatul, hiperactivitatea, mușcarea mâinii, lovirea și aruncarea obiectelor reprezintă și sunt considerate tulburări de comportament. Copilul cu surdocecitate poate considera că acestea sunt singurele modalități prin care poate comunica, iar cei din jur reacționează la inițiativele lui de comunicare. Nevoile de comunicare ale fiecărui copil cu surdocecitate sunt extrem de diverse, fiind necesară explorarea modalităților posibile prin care comunicarea va fi evaluată, iar intervenția va fi conturată și implementată. Stabilirea nivelului de comunicare și realizarea profilului de comunicare reprezintă primele etape ale intervenției. Determinarea celei mai eficiente modalități de comunicare variază în funcție de nivelul de dezvoltare a copilului, competențele de comunicare ale partenerilor de comunicare și funcționalitatea resturilor senzoriale.

Capitolul I

Delimitări conceptuale. Surdocecitatea

Surdocecitatea (dubla deficiență senzorială) este considerată o deficiență de sine stătătoare ce necesită strategii de educare și intervenție specifice prin care să se realizeze adaptarea copilului la particularitățile și solicitările mediului în vederea facilitării accesului la mediu și dezvoltării independenței.

1. Definirea surdocecității

Surdocecitatea reprezintă o combinație a pierderii de văz și de auz de diferite grade, determinând un tipar unic de dezvoltare, comunicare și învățare (Nolan, Tucker, 1988). Persoanele cu surdocecitate sunt de cele mai multe ori încadrate în categoria persoanelor cu deficiență intelectuală profundă, necesitând îngrijire și sprijin permanent în desfășurarea activităților cotidiene și în formarea deprinderilor de autonomie personală, pentru a putea deveni membri activi ai familiei și comunității din care fac parte. Surdocecitatea nu reprezintă o sumă a dizabilităților, ci depășește specificul fiecărei dizabilități luate separat. Este dificil să delimitezi granițele acestei categorii, fiind vorba de o rețea de cauze, procese, consecințe, efecte imediate, contexte socio-culturale.

Dificultățile precizate nu pot fi recuperate prin programele educaționale speciale pentru copiii cu deficiență vizuală sau deficiență auditivă. Massey (1983) afirmă că un copil care se naște cu un deficit binaural și binocular se confruntă cu dificultăți de dezvoltare de la începutul vieții

Capitolul II

Evaluarea procesului de comunicare la copiii cu surdocecitate

Elaborarea unor programe educaționale individualizate are la bază evaluarea ariilor de dezvoltare. Clasificarea și luarea deciziilor în educația specială s-a bazat pe evaluări ale funcționării intelectuale (Snell, Brown, 2000 apud Turnbull și Turnbull, 1998), rezultate școlare și deprinderi vizual-motrice, dar aceste tipuri de evaluare nu au oferit informații utile în cazul copiilor cu surdocecitate. Abilitățile psihomotorii, deprinderile de autoservire, comunicarea, limbajul, interacțiunile sociale, calitatea vieții copilului nu pot fi evaluate cu un singur instrument de evaluare. E nevoie de o echipă multidisciplinară, iar evaluările în acest caz trebuie individualizate.

Evaluarea este procesul prin care obținem informații despre ceea ce este o persoană. Prin evaluare se identifică competențele unui copil, nu numai nevoile și dificultățile sale. Dacă copilul se află la o a doua evaluare, se poate evidenția progresul pe care l-a făcut în urma intervenției, dar și eventualele stagnări sau chiar regrese. În cadrul surdocecității evaluarea este extrem de importantă pentru a stabili cum deficiența asociată, vizuală și auditivă, afectează stilul de învățare, comportamentul social, modalitatea de comunicare. Deoarece copiii cu surdocecitate se diferențiază între ei foarte mult, fiecare copil este unic în felul său în ceea ce privește capacitățile sale cognitive, capacitățile senzoriale, aptitudinile de comunicare și învățare, trebuințele și interesele, nivelul de cunoștințe, varietatea și bogăția de experiențe, neexistând o abordare generală strictă în timpul

Capitolul III

Dezvoltarea comunicării la copiii cu surdocecitate

În procesul de intervenție psihopedagogică și educațională o atenție deosebită trebuie acordată comunicării, a modalității în care se realizează și a sistemului utilizat. Se impune deci o cunoaștere a etapelor de formare a comunicării și a sistemelor de comunicare care pot fi utilizate în funcție de particularitățile copilului. Literatura de specialitate sintetizează două etape mari în procesul de educare a copiilor cu surdocecitate: cunoașterea mediului ambiant și dezvoltarea comunicării (Popa, 2006).

1. Definirea procesului de comunicare

Procesul comunicării se referă la interacțiune socială, conversație, pragmatică, actul limbajului, dialogul, intersubiectivitate, co-construirea direcției, înțelegere reciprocă (Brassac, 1994).

Comunicarea este procesul prin care mesajele sunt emise, receptate și urmează a fi decodificate în scopul de a produce o schimbare comportamentală, atitudinală sau informațională. Ea se realizează în ambele sensuri, cei doi participanți comunicând unul cu celălalt. Comunicarea înseamnă că enunțul pe care l-a făcut unul din participanți este receptat, procesat (înțeles) de către celălalt (ceilalți), eventual acesta elaborând un răspuns. Comunicarea este deficitară atunci când unul din parteneri nu poate decodifica mesajul care se transmite. Intenționalitatea și interpretarea sunt parametri care diferențiază comunicarea de o simplă interacțiune socială.

Capitolul IV

Prezentarea studiilor de caz

1. Studiu de caz nr. 1

I. Date generale și familiale

Nume și prenume: A.M.

Data nașterii: 15 august 2000

II. Anamneza:

Mama a contactat virusul rubeolic în luna a șasea a sarcinii. Scorul APGAR la naștere a fost 8.

Diagnostic medical:

- Diagnostic vizual
O.D. anoftalmie congenitală
O.S. colobom irido-coroidian congenital, microftalmie, nistagmus congenital vertical, astigmatism mixt, VOS=3, 5
- Diagnostic auditiv: hipoacuzie neurosenzorială bilaterală, severă spre profundă.

III. Scopul studiului de caz constă în evaluarea nivelului de dezvoltare a comunicării, identificarea modalităților specifice de comunicare și a ariilor din sfera comunicării în care este necesară intervenția specifică, proiectarea programului individualizat de comunicare.

IV. Observații realizate pe parcursul primei întâlniri în timpul desfășurării activităților

- Comportament dificil: țipete stridente, izbucniri violente îndreptate asupra celor din jur în clipa în care i se refuză o solicitare, când nu înțelege ce i se spune sau nu este înțeleasă, devine agitată și strigă, nu respectă autoritatea adulților, iese neanun-

Bibliografie

- Aitken, S., Buultjens, M. (1992), *Vision for Doing: Assessing Functional Vision of Learners Who are Multiply Disabled*, Edinburgh: Moray House Publications.
- Aitken, S., Buultjens, M., Clark, C., Eyre, J.T. and Pease. L. (Eds) (2000), *Teaching Children who are Deafblind*. London: David Fulton Publishers.
- Alsop, L. (2002), *Understanding Deafblindness*, Logan: Utah, DbA Hope, Inc.
- Alsop, L., Blaha, R, Kloos, E, (2003), *The intervener in Early Intervention and Educational settings for Children and Youth with Deafblindness*, NTAC, Teaching research Division, Western Oregon University, Monmouth, Oregon.
- Alvares, R., Sternberg, L. (1994), Communication and language development in L. Sternberg (Ed), *Individuals with profound disabilities* (pp. 192-229), Austin, Texas: Pro-Ed.
- Alvares, J, Sternberg, L. (1991), *Functional communication. Analyzing non-linguistic skills of individuals with severe or profound handicaps*. New York: Springer Verlag.
- Amado, G., Guittet, A. (2007), *Psihologia comunicării în grupuri*, Iași, Editura Polirom.
- Anca, M. (2001), *Psihopedagogia deficienților de auz*, Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Anca, M. (2006), Evaluarea comunicarii functionale la copiii cu deficiente de auz, în *Anuar Colectia Paedagogia*, nr.1/ 2006, PUC, pp. 271-282.
- Anghel, P., (2003), *Stiluri si metode de comunicare*, București, Editura Aramis.
- Bailey, B., (1994) Developing textured communication symbols for communication use in *Living and Learning together*, vol.1, nr.2, pp. 6-9.
- Bates, E. (1976), *Language and Context: The acquisition of Pragmatics*, New York: Academic Press.
- Bates, E. (1979), *The emergence of symbols. Cognition and Communication in Infancy*, New York, Academic Press.
- Bates, E., Bretherton, I., Beeghly- Smith, M. Și McNew, S. (1982), Social bases of language development: A reassessment, in H.W.Reese și L.P.Lipseitt (Eds.), *Advances in child development and behavior* (pp.7-75), New York, Academic Press.
- Baylon, A., C, Mignot, X., (1994), *La communication*, Paris, Ed. Nathan.

- Bârlibaba, C.M., (1987), *Paradigmele comunicării*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Best, A.B. (1992) *Teaching Children with Visual Impairments*. Buckingham, Open University Press.
- Bennett, K., Griffin, H., Powers, J., Williford, K., Young, C., Jensema, C., Kane, K., & Jones, C. (1995). *Delivering effective instruction to students with deaf-blindness and/or other severe disabilities*. Raleigh: North Carolina State Department of Public Instruction.
- Bixler, E., Calvecchio, S., & Cohan, A. (1997). Enabling and supporting independence through communication. In *The individual in a changing society: The proceedings of the National Conference on Deafblindness*, June 6-9 (pp. 77-86). Reno, NV: Hilton Perkins Program in cooperation with the Conrad Hilton Foundation.
- Blaha, R., Moss, K. (1997), Let me check my calendar, *TSBVI Outreach, SEE/HEAR Newsletter*, 1997.
- Bloom, Y. (1990), *Object Symbols: A Communication Option*, Sydney: North Rocks Press.
- Bloom, L, Lahey, M (1987), *Language development and language disorders*, New York: John Wiley and sons.
- Bougnoux, D., (1995), *La communication contre l'Information*, Paris, Hachette.
- Bradly, H., Murdoch, H. (edit.1995), *Assessing Communication in Learners with Multi-sensory Impairment*, University of Birmingham.
- Bradley, H. (1991), *Assessing Communication Together*, Penarth: MHNA (Mental Health Nurses Association).
- Brassac, C., Trognon, A. (1995), Formalizing the theory of intentionality, *Journal of Pragmatics*, 23: 555- 562.
- Brassac, C. (1994), *Speech Acts and Conversational sequencing, Pragmatics and Cognition*, Vol 2 (1), 191-205.
- Bretherton, I., Bates, E. (1979), The emergence of intentional communication în I.C.Uzgis (Ed.), *Social interaction and communication during infancy* (pp.81-100), San Francisco, Jossey Bass.
- Brill, R.G. (1976) in Henderson, P. (Eds.), *Methods of Communication Currently Used in Education of Deaf Children*, London, Royal National Institute for the Deaf.
- Bruce, S. (2005), The Impact of Congenital deafblindness on the struggle to symbolism in *International Journal of Disability, Development and Education*, 52 (3), 233-251.
- Bruner, J.S. (1975), From Communication to language. A psychological perspective. *Cognition*, 3, 255-287.

- Bruner, J.S.(1983) *Child's talk: learning to use language*, Oxford, Oxford University Press.
- Bullis, M., Fielding, G. (1988), *Communication development in young children with deafblindness*, Communication Skills Center in Young Children with Deaf-blindness, Teaching Research Division, Oregon State System of Higher Education, Monmouth.
- Byers, R., Rose, R.(1997), *Planning the Curriculum for Pupils with Special Education Needs. A practical guide*, London, David Fulton Publishers.
- Cassirer, E. (1957), *The Philosophy of Symbolic Forms, Volume 1: Language*, London: Yale University Press.
- Chen, D., (1999), *Learning to Communicate: Strategies for Developing communication with Infants Whose Multiple Disabilities include Visual Impairment and Hearing Loss in Sources*, vol.10, nr.5pag.1-6.
- Chen, D., DeJaco, J., și Maley, V. (1997). Lessons from Project CRAFT: Culturally responsive and family focused training. In *The individual in a changing society: The proceedings of the National Conference on Deafblindness*, June 6-9 (pp. 146-163). Reno, NV: Hilton Perkins Program in cooperation with the Conrad Hilton Foundation.
- Chen, D., Downing, J., Rodriguez, (2000) G., Tactile learning strategies for Children who are deafblind, in *Deafblind Perspectives*, Volume 8, Issue 2, Winter 2000-2001, p.2.
- Clark, S.(1993), *Children with profound/ complex physical and learning disabilities*, Stafford, Nasen.
- Clarke, P. (1990), Record Keeping: Effective Tools for disseminating information to parents and other professionals in *Deafblind Education*, 5, 7-9.
- Coupe O'Kane, J., Goldbart, J. (1998), *Communication Before Speech*, London: David Fulton Publishers.
- Crimmins, D., Gothelf, C., Rowland, C., Stillman, R., Linam, A., & Williams, C. (1995). Basic concepts of communication. In K. Huebner, J. Prickett, T. Welch, & E. Joffee (Eds.), *Hand in hand: Selected reprints and annotated bibliography on working with students who are deaf-blind* (pp. 159-184). New York: AFB Press.
- Cuilenburg, J.J., Scholten, O, Noomen, G.W. (1998), *Știința comunicării*, București, Editura Humanitas.
- Deleau, M., Weil-Barais, A. (1994), *Le developpement de l'enfant*, Paris, Presses Universitaires de France.
- De Vito, J., (1976), *The interpersonal communication book*, New York, Harper and Row.

Dezvoltarea abilităților de comunicare la copiii cu surdocecitate

- Dewart, H, Summers, S. (1988), *The pragmatics profile of early communication skills*, Windsor: NFER Nelson.
- Dinu, M., (1997), *Comunicarea*, București, Ed. Științifică.
- Drăgan, L, (1996), *Paradigme ale comunicării de masă*, București, Ed. Șansa.
- Drăgan, L, Văcărescu, A. (2002), *Elemente de surdodidactică*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare.
- Dumitru, Gh., (1998), *Comunicare și învățare*, București, EDP.
- Engleman, M., Griffin, H., Griffin, L., Maddox, J. (1999), A teacher's guide to communicating with students with deaf-blindness, *Teaching Exceptional Children*, 31, 64-70.
- Engleman, M., Griffin, Harold, C., (1998), Deaf-Blindness and Communication: Practical Knowledge and Strategies in *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 0145482X, Nov98, Vol. 92, Issue 11.
- Escarpit, R, (1980), *De la sociologia literaturii la teoria comunicării*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Etheridge, D., Mason, H. (1994). *The visually impaired: Curricular access and entitlement in further education*, London: David Fulton Publishers.
- Fiske, J., (2003), *Introducere în științele comunicării*, București, Ed. Polirom.
- Fisher, B.A., (1987), *Interpersonal communication. Pragmatics of Human Relationships*, New York, Random House.
- Foster, M. (1998), Developing effective communication strategies for individuals with multi-sensory impairment, *Sense West*, nr.5, pp. 1-3.
- Foster, M. (2000) Coactive Communication- a workshop for the Practice Sharing Conference on Communication, *Sense West*, pp. 1-3.
- Freeman, P. (1985), *The deafblind baby: A programme of care*, London: William Heinemann Medical Books.
- Frost, L, Bondy, A. (2002), *The picture exchange communication system training manual*, Newark, Pyramid Educational Products.
- Fristoe, M, Lloyd, (1980), A survey of the use of nonspeech systems with the severely communication impaired, *Mental Retardation*, 16 (2), 99-103.
- Frumkin, J., Baker, B. (1987), *Perspectives on scripts, dialogues and interactions: Theoretical issues*, Syracuse, NY: Schneler Communication Unit.
- Gadet, F., (1987), *Saussure. Une science de la langue*, Paris, PUF.
- Garretson, M.D. (1976), Total Communication, in Frisina, R. (Ed.), *A Bicentennial Monograph on Hearing Impairment*, Trends in the USA, *Volta Review*, 78.

- Gleason, D., Smith, A.W. (1997), Early interactions with children who are deafblind, in *Db-Link*, May, 1997, pp. 1-7.
- Goode, D. (1944), *A world without words: The social construction of children born deaf and blind*. Philadelphia: Temple University Press.
- Goosens, C., Crain, S. (1986), *Augmentative Communication resource*, Chicago: Don Johnston Developmental Equipment.
- Greenspan, S. (1997), *Infancy and Early Childhood*, International Universities Press, Madison, WI.
- Hagood, L. (1997), *Communication. A guide for teaching students with visual and multiple impairments*. Austin: Texas School for the Blind and Visually Impaired.
- Halle, J. (1987), Teaching language in the natural environment: an analysis of spontaneity, *Journal of the Association for Persons with sever handicaps* 12(1), 28-37.
- Halliday, M.A., (1978), *Language as social semiotic*, Baltimore, University Park Press.
- Heller, K., Ware, S., Allgood, M., & Castelle, M. (1994). Use of dual communication boards with students who are deaf-blind in *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 88, 368-376.
- Hendrickson, H., McLinden, F. (1996), *Implications of a visual impairment for early communication development*, Bild Publications, pp. 1-3.
- Hewett, D., Nind, M. (1998), *Interaction in action*, London, David Fulton Publishers.
- Hodges, L., Murdoch, H. (1995), *Developing Communication in Learners with Multisensory Impairment*, University of Birmingham.
- Huebner, K.M., Prickett, J.G., Welch, T.R., Joffe, E. (1995), *Hand in Hand, Essentials of Communication and orientation and Mobility for Students who are deaf-blind*, AFB Press, New York.
- Jones, C. (1988), *Evaluation and Educational Programming of deaf- blind/ severely multi-handicapped students sensory stage*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Kiernan, C., Reid, B., (1987), *Foundations of communication and Language*, Manchester, BIMH: Manchester University Press.
- Laffan, C. (1992), The early years in *Talking Sense* nr.26, pag.21.
- Langley, M. (1986), Psychoeducational assessment of visually impaired students with additional handicaps in Ellis D. (ed.) *Sensory impairments in mentally handicapped people*: Beckenham: Croom Helm.
- Leela Vathy, P. (2001), Needs of the Deafblind Multidisabled Child – paper presented at 5-th *DbI European Conference on Deafblindness*, The Netherlands.
- Lieberman, L., Cowart, J. (1996). *Games for people with sensory impairments: Strategies for including individuals of all ages*. Champaign, IL: Human Kinetics.

Dezvoltarea abilităților de comunicare la copiii cu surdocecitate

Lohisse, J., (1998), *Les Systeme de communication*, Paris, Armând Colin.

Lohisse, J., (2002), *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, București, Ed. Polirom.

Joint, S.A. (1998), Body Signing: A functional strategy for introducing language to students who are deafblind, *DBI Review*, 21, 10-11.

Joffee, E., Rikhye, C.H. (1991), Orientation and Mobility for students with severe visual and multiple impairments: a new perspective, in *Journal Of Visual Impairment and Blindness*, 85, 5.

Kelso, E.P., 2002, Key elements for Effective Assessment of Children who are Deafblind, în *In touch*, Summer 2002, Newsletter of the New England Center Deafblind Project.

Langley, M.B. (1980), *The teachable movement and the handicapped infant*, ERIC, Clearinghouse on Handicapped and Gifted, Council for Exceptional Child.

Levack, N., Hauser, S., Newton, L., Stephenson, P. (Eds.) (1994), *Basic skills for Community Living: a curriculum for students with visual impairments and multiple disabilities*. Austin: Texas School for the Blind and Visually Impaired, 290.

Light, J. (1989), Toward a definition of communicative competence for individuals using AAC systems in *Augmentative and Alternative Communication*, 5, 137-144.

MacFarland, S, McLetchie, B. (1995). The need for qualified teachers of students who are deaf-blind. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 89, 244-248.

Mar, H. (1996), Psychological Evaluation of Children who are Deafblind: An overview with recommendations for Practice in *DBLink*, 1996, 1-6.

Marinescu, V., (2003), *Introducere în teoria comunicării. Principii, modele, aplicații*, București, Ed. Tritonic.

Mason, H., McCall, S. (1997), *Visual Impairment: Access to Education for Children and Young People*, London: David Fulton Publishers.

Massey, A. (1993), Developing concepts in Blythman, C., Diniz, F.A., *Contact: a resource for staff working with children who are deafblind*, Module 5, Topic 3, Sensory Series 3, Edinburgh: Moray House Publications

Mattelart, A., Mattelart, M. (2000), *Istoria teoriilor comunicării*, Iași, Ed. Polirom.

Miller, G.A., (1973), *Language and communication*, New York, McGraw-Hill.

McDonald, E.T. (1989), *Teaching and Using Blissymbolics*, Ontario: BCI.

MacDonald, J.D. (1989), *Becoming partners with children: From play to conversations*. Chicago: Riverside.

McLetchie, B.A.B., Riggio, M. (1997), *Competencies for teachers of learners who are deafblind*, Watertown, MA: Perkins School for the Blind.

- McQuail, D., (1999), *Comunicarea*, Iași, Ed. Institutului European.
- McQuail, D., Windahl, S., (2001), *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*, București, Ed. Comunicare.ro.
- McInnes, J.M , Treffry, J.A. (1982), *Deafblind infants and children*, Toronto: University of Toronto Press.
- McInnes,J.M. și Treffry, J.A. (2001), *Copilul cu surdocecitate - Ghid de dezvoltare*, Editura Semne, București.
- McInnes, J.M. (1994), *A Developmental Profile-For Use With Children Who Are Deafblind*, Toronto: University of Toronto Press.
- McLarty, M. (1995), Object of Reference – Magic Talisman in *Proceedings of the UK Conference*. Deafblind Education, developing and sustaining appropriate provision, Birmingham, Sense UK.
- Meshcheryakov, A. (1979), *Awakening to life*, Moscova, Progress Publishers.
- Miege, B., (1998), *Gândirea comunicatională*, București, Ed. Cartea Românească.
- Miles, B., (1995), *Overview on deaf-blindness*. DB link, Monmouth, OR: National Information Clearinghouse on Children who are Deafblind.
- Miles, B, McLetchie, B. (2004), Developing concepts with children who are deaf-blind in *Db Perspectives*, September 2004.
- Miles, B., Riggio, M. (1999), *Remarkable Conversations*, Massachussetts Perkins School for the Blind.
- Morris, C.W., (1971), *Writings on the general theory of signs*, Paris, The Hague.
- Murdoch, H. (1994), Assessment of Hearing Function for People with Learning Difficulties în *British Journal of Learning Disabilities*, vol.22, nr.2, pp. 85-89.
- Murray-Branch, J., Udavari-Solner, A., Bailey, B. (1991), Textured communication systems for individuals with severe intellectual and dual sensory impairments, *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 22.
- Nafstad, A., Rodbroe, I., (1999), *Co- Creating Communication, Perspectives on Diagnostic Education for Individuals who are congenitally deafblind and individuals whose impairments may have similar effects*, Dronninglund, Denmark: Forlaget Nord-Press.
- Nelson, C, VanDijk, J. (2002), *Child- guided strategies for assessing children who are deaf- blind or have multiple disabilities*, The Netherlands: Aap Noot Muis.
- Nind, M., Hewett, D. (1994), *Access to communication*, London: David Fulton Publishers.
- Nind, M., Hewett, D. (1988), *Interaction as curriculum*, British Journal of special Education 15, 55-57.

Dezvoltarea abilităților de comunicare la copiii cu surdocecitate

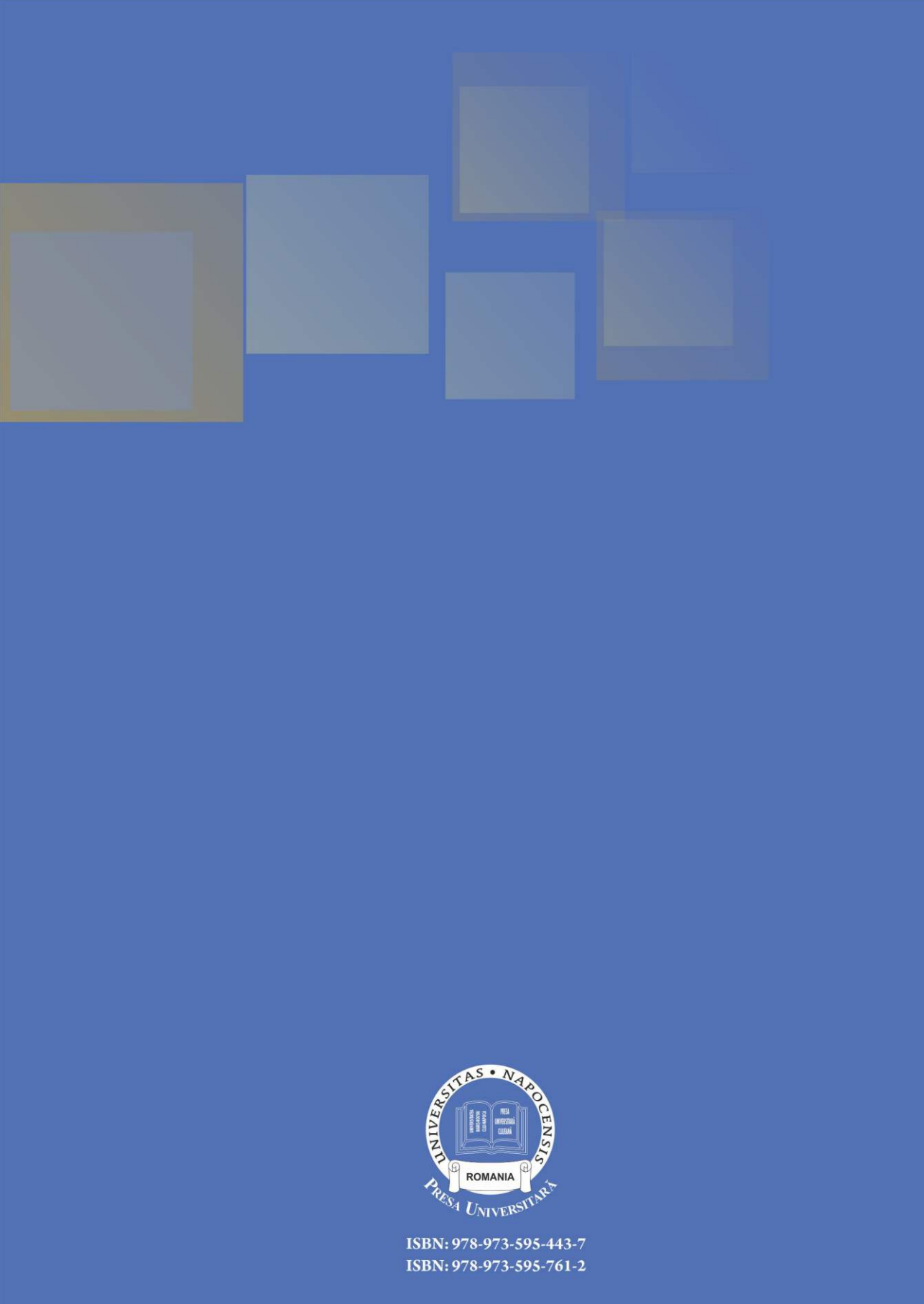
- Nolan, M., Tucker, I. (1988), *The Hearing Impaired Child and the Family*, Souvenir Press Ltd.
- Ockelford, A. (1992), *Objects of Reference*, London, RNIB.
- Ohnstone, D. (1998), *An Introduction to Disability Studies*, London, David Fulton Publishers.
- Orelove, F.P., Sobsey, D.(1996), *Educating children with multiple disabilities: a transdisciplinary approach*, London, Paul H. Brookes Publishing Co.
- Owens, R., House, L. (1984), Decision – making processes in augmentative communication in *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 49, 18-25.
- Park, K. (1995), Using objects of reference: a review of the literature, in *European Journal of special Needs Education*, Vol.10, No.1, March, 1995.
- Pânișoară, O.I., (2003), *Comunicarea eficientă. Metode de interacțiune educațională*, Iași, Ed. Polirom.
- Pease, L., Ridler, S., Bolt, J., Flint, S. și Hannah, C. (1988); Objects of reference, *Sense Journal*, Spring, 6-7.
- Piaget, J. (1973), *Main Trends in Interdisciplinary Research*, London, Wiley.
- Popa, M. (2006), *Comunicarea. Aspecte generale și particulare*, București: Paideia.
- Popescu, R. (2003), *Problematica deficiențelor de auz*, Sibiu: Psihomedica.
- Popovici, D.V., Racu, A., Dani, A., Crețu, V. (2006), *Intervenția recuperativ-terapeutică pentru copiii cu dizabilități multiple*, Chișinău, Pontos.
- Porter, Kirkland, (1995), *Visual Impairment, Access to education for children and young people*, London: David Fulton Publishers.
- Potter, C., Whittaker, C. (2000), Enabling Communication for Children in *Communication Spring 2000*, pp. 21-23.
- Preda, V. (1993), *Psihologia deficienților vizuali*, Cluj Napoca, UBB Cluj- Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Catedra de Psihologie.
- Preda, V. (1999), *Intervenția precoce în educarea copiilor deficienți vizuali*, Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Preda, V. (2007), *Psihopedagogia intervenției timpurii*, Suport de curs, semestrul 7, Universitatea Babeș- Bolyai, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Catedra de Psihopedagogie Specială.
- Reed, C., Durlach, N., Braidă, L., Schultz, M. (1995). Analytic study of the Tadoma method: Effects of hand position on segmental speech perception în K. Huebner, J. Prickett, T. Welch, and E. Joffe (Eds.), *Hand in hand: Selected reprints and annotated bibliography on working with students who are deaf-blind*. New York: American Foundation for the Blind.

- Reichle, J., York, J, Sigafoos, J. (1991), *Implementing augmentative and alternative communication*, Baltimore: Paul H. Brookes.
- Roth, F, Speckman, N (1984), Assessing the pragmatic abilities of children in *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 49, 1-11.
- Rowland, C., Schweigert, P. (1993) Analizing the Communication Environment to increase Functional communication, *JASH*, vol.18, nr.3, pp. 161-176.
- Rowland, C., Schweigert, P. (1989), *Tangible Symbol Systems: Symbolic Communication for Individuals with Multisensory Impairments*, Oregon Research Institute.
- Rowland, C., Schweigert, P., Prickett, J.G. (1995), Communication systems, devices and modes in K.M. Huebner, J.G. Prickett, T.R. Welsch, Joffee, E (Eds.), *Hand in hand: essentials of communication and orientation and mobility for your students who are deaf-blind*, New York: American Foundation for the Blind.
- Rowland, C., Stremell-Campbell, K, (1987), Share and share alike: conventional gestures to emergent language for learners with sensory impairments, *Augmentative and Alternative Communication*, 6, 4, 226-234.
- Runceanu, Laura (2004), *Scale pentru evaluarea copiilor cu deficiente vizuale severe/ cecitate, traducere și adaptare*, curs, Cluj-Napoca, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Catedra de Psihopedagogie Specială.
- Goetz, L., Guess, D., Stremell-Campbell, K.(Eds), *Innovative Program Design for Individuals with Dual Sensory Impairments*, Baltimore: Md:Paul Brookes.
- Sacks, S.Z., Silberman, R.K. (1998), *Educating Students who have Visual Impairments with other disabilities*, Paul H. Brookes Publishing, New York
- Schaffer, D., (2005), *Introducere în psihologia copilului*, Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Siegel-Causey, E. (1995). Choosing systems and modes of communication. In K. Huebner, J. Prickett, T. Welch, & E. Joffee (Eds.), *Hand in hand: Selected reprints and annotated bibliography on working with students who are deaf-blind*. New York: American Foundation for the Blind.
- Siegel-Causey, E., Downing, J. (1987), Nonsymbolic communication development: Theoretical concepts and educational strategies in L:Goetz, D.Guess and K.Stremel- Campbell (Eds.), *Innovative Program design for individuals with dual sensory impairments* (pp.10- 48); Baltimore: Paul H. Brookes.
- Siegel-Causey, E, Downing, J.E.,(1988), Enhancing the nonsymbolic communicative behaviour of children with multiple impairments in *Language, Speech and Hearing Services in Schools*.
- Siegel-Causey, E., Guess, D. (1989), *Enhancing Nonsymbolic Communications: Interactions among learners with Severe Disabilities*, Baltimore, Md: Paul Brookes.
- Siegel – Causey, E., Wetherby, A. (1993), Nonsymbolic communication in M.Snell (Ed.), *Instruction of students with severe disabilities*, Baltimore: Paul H. Brookes.

- Silverman, F.H. (1980), *Communication for the Speechless*, Englewood Cliffs, NY: Prentice Hall.
- Snell, M., Brown, F. (2000), *Instruction of Students with Severe Disabilities*, Columbus, Ohio, Prentice Hall Merrill.
- Slaton, D., Schuster, J., Collins, B. și Carnine, D. (1994). A functional approach to academic instruction. In E. Cipani & F. Spooner (Eds.), *Curricular and instructional approaches for persons with severe disabilities* (pp. 322-350). Boston: Allyn & Bacon.
- Souriau, J. (2000), Surdi-cecitate et le developpement de la communication. Problemes et strategies adaptatives, în *Enfance*, nr.1.
- Souriau, J., Rodbroe, I., Nafstad, A.(2001), The Emergence of Social and Communicative Interaction in *Proceedings of Third Paris Conference CNFEI 2001*.
- Stillman, R. (1992), Communication in J.W. Reiman, Johnson, P.A. (Eds), *Proceedings of the national symposium on children and youth who are deaf-blind*, Monmouth, OR: Teaching Research.
- Stillman, R., Battle, C.W. (1984), *Developing prelanguage communication in the severely handicapped: an interpretation of the van Dijk method*, Seminars in Speech and Language.
- Stillman, R., Battle, C.W., (1985), The Callier Azusa Scale (H) *Scales for Assessment of Communicative Abilities*, Dallas, TX: University of Texas at Dallas, Callier Center for Communication Disorders.
- Stremel, K. (1998), Expressive Communication- How children send their message to you, *DbLink Fact Sheet*, pp. 2-5.
- Stremel, K., Schutz, R. (1995). Functional communication in inclusive settings for students who are deaf-blind in. N. Haring & L. Romer (Eds.), *Welcoming students who are deaf-blind into typical classrooms* (pp. 197-229). Baltimore: Paul H. Brookes.
- Șoitu, L. (1997), *Pedagogia Comunicării*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Tedder, N., Warden, K., Sikka, A. (1993), Prelanguage communication of students who are deaf-blind and have other severe impairments, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 87, 302-206.
- Tobin, M.J. (1992), *Assessing the Visually Handicapped*, London: David Fulton Publishers.
- Tobin, M.J., Myers, O. (1978), *Memory span tests for deafblind children*, Birmingham: Research Centre for the Education of Visually Handicapped University of Birmingham.
- Tran, V., Stanciugelu, I. (2003), *Teoria comunicării*, Bucuresti, Editura Comunicare.ro

- Umholtz, R., Rudin, D.(1981), *Teaching time concepts through the use of concrete calendars*, Texas School for the Blinds, USA.
- Vanderheiden, G.C, Yoder, P. (1986), Relationship between degree of infant handicap and claritz and infant cues, *American Journal of Mental Deficiency*, Vol.91, No.6, pp 639-641.
- Vanderheiden, G.C., Lloyd, L.L (1986), Communication Systems and their components. In S.W. Blackstone (Ed.), *Augmentative communication: an introduction* (pp. 49-161). Rockville, MD: American Speech-Language-Hearing Association.
- van Dijk, J. (1966), The First steps of the deaf/blind child towards language. *International Journal of the Education of the Blind*, pp. 112-115.
- van Dijk, J. (1986), An educational curriculum for deaf-blind multihandicapped persons. In D. Ellis (Ed.), *Sensory impairment in mentally handicapped people* (pp. 374-383). London: Croom-Helm.
- van Dijk, J. (1991), *Persons handicapped by Rubella. Victors and victims. A follow-up study*, Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger Publishers.
- van Dijk, J., Nelson, C. (1998). History and change in the education of children who are deaf-blind since the rubella epidemic of the 1960s: Influence of methods developed in the Netherlands. *Deaf-Blind Perspectives*, 5(2), 1-5.
- Visser, T. (1987), A development programme for deaf-blind, *Sense*, Spring, 6-7.
- Ware, J. (1996), *Creating a responsive environment for people with profound and multiple learning difficulties*, London, David Fulton Publishers.
- Wilson, R.(1998), Receptive Communication - How children understand your message/ *DbLink Fact Sheet*, pp. 3-5 revised.
- Watson, J., Knight, C. (1991), An evaluation of intensive interactive teaching with pupils with severe learning difficulties, *Child Language Teaching and Therapy*, 7, 3, 310-316.
- Watson, L. (1996), Hearing impairment, UK, Armington, Nasen Publications.
- Watson, L.M. (1996), *Spotlight on Special Educational Needs: Hearing Impairment*, Tamworth, NASEN. (Covers basic information on hearing impairment).
- Welch, T., Goetz, L. (1998). Issues and concerns related to inclusive education for students who are deaf-blind. Findings of the task force of a model demonstration project. *Deaf-Blind Perspectives*, 4(3), 1-6.
- Welch, T., Huebner, K. (1995). The deafblind child and you in K. Huebner, J. Prickett, T. Welch, and E. Joffee (Eds.), *Hand in hand: Selected reprints and annotated bibliography on working with students who are; deaf-blind* (pp. 3-24). New York: American Foundation for the Blind.
- Werner, H., Kaplan, B, (1963), *Symbol formation*, New York: John Wiley and Sons.

- Wheeler, L., Griffin, H. (1997), A movement –based approach to language development in children who are deaf-blind, *American Annals of the Deaf*, 142, 387-390.
- Whittaker, Ca, Potter, CA, (2000), *Communication enabling environments for children with autism*, London: Jessica Kingsley.
- Writer, J. (1987), A movement based approach to the education of students who are sensory impaired/ multihandicapped, in Goetz, L., Guess, D., Stremell- Campbell, K. (Eds.) *Innovative Program Design for Individuals with Dual Sensory Impairment*, Baltimore, Md: Paul Prookes.
- *** Consorțiul GEST, Staffordshire Herefordshire și Worcestershire, Shropshire, UK, pag. 200.
- *** Ghid practic pentru educatorii (profesori, învățători) care lucrează cu copiii cu dizabilități vizuale asociate, Colecția „Copii cu nevoi speciale”, Fundația de abilitare „Speranța”, Programul Hilton Perkins, USA, 2006.
- *** Ghid practic pentru educatorii care lucrează cu copiii cu dizabilități multiple, Fundația de abilitare „Speranța”, Programul Hilton Perkins, USA, 2006.
- *** Prelanguage Curriculum Guide for the Multihandicapped. The Colorado School for the Deaf and the Blind. Kiowa and Institute Streets. Colorado Springs. Colorado 80903 (Based on Dr.Jan van Dijks co-active movement approach).
- *** Multihandicap et deficiencies visuelles: des problematiques aux projets, CNEFEL, Surennes, 2000.
- *** National Joint Committee for the Communicative Needs of persons with severe disabilities, USA,1992.
- *** Royal College of Speech and Language Therapists, 1996.
- *** Task Group on Assessment and Testing (DES, 1988).

ISBN: 978-973-595-443-7
ISBN: 978-973-595-761-2